

Irena Rzeplińska ■

KARIERY KRYMINALNE NIELETNICH SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW

Trzydzieści lat temu, realizując badania kryminologiczne nieletnich w ramach projektu badawczego MNiSzW: „Nieletni sprawcy przestępstw – dawniej i dziś”¹, zdecydowałam o zbadaniu dwóch, reprezentatywnych dla Polski, zbiorowości nieletnich:

- 1) Pierwsza to nieletni mający sprawy w sądach dla nieletnich² w latach 1985 – 1988: dobór akt spraw wynikał z możliwości ich uzyskania. Zgodnie z założeniem planowałam przeprowadzenie badań na reprezentatywnej próbie spraw o czyny karalne nieletnich, mających miejsce w sądach dla nieletnich w 1980 r. Okazało się to niemożliwym: akta spraw nieletnich z 1980 r. w roku 2000, kiedy organizowałam badania, zostały zgodnie z przepisami zniszczone (dalej zbiorowość ta będzie zwana: zbiorowość „z lat 80.”).
- 2) Druga to reprezentatywna dla Polski próba spraw nieletnich, odpowiadających przed sądami dla nieletnich za czyny karalne w 2000 roku (dalej zwana: zbiorowość „2000”).

Głównym założeniem projektu badań nad nieletnimi przestępcami było zbadanie i scharakteryzowanie przestępczości nieletnich i ich sylwetek społecznych. Badania dotyczyły nieletnich współczesnych – zbiorowość „2000”, oraz nieletnich dawniejszych, którzy mieli sprawy w sądach w latach: 1985-1988. Zamierzałam

¹ I. Rzeplińska, *Nieletni sprawcy przestępstw – dawniej i dziś*, projekt badawczy MNiSzW 2H02 A 01722, raport z badań przechowywany w Zakładzie Kryminologii INP PAN.

² Wydziały Rodzinne i Nieletnich Sądów Rejonowych – w skrócie będę używać nazwy: „sąd dla nieletnich”.

przyjrzeć się nieletnim sprawcom czynów karalnych, należącym do pokolenia rodziców tych ze zbiorowości „2000”. Cofnięcie się o pokolenie było niemożliwe (akta spraw nieletnich, wpisane do repertorium w sądach dla nieletnich, zostały zniszczone). Zdecydowałam, że przedmiotem badań uczynię zbiorowość nieletnich, odpowiadających za czyny karalne w sądach dla nieletnich w latach osiemdziesiątych XX wieku.

Badania przeprowadzone zostały na reprezentatywnej ogólnopolskiej próbie akt spraw karnych nieletnich, zarejestrowanych w sądach rejonowych – wydziałach rodzinnych i nieletnich (zarejestrowanych, to znaczy wpisanych do repertoriów ww. sądów)³. Zastosowano schemat losowania dwustopniowego, proporcjonalnego do liczby spraw w warstwach. Warstwy stanowiły poszczególne apelacje. Jednostkami losowania stopnia pierwszego były wydziały rodzinne i nieletnich sądów rejonowych, które wylosowano z operatu sporządzonego na podstawie wykazu uzyskanego z Ministerstwa Sprawiedliwości. Jednostkami losowania stopnia drugiego były sprawy zarejestrowane w sądach, gdzie jako operaty losowania wykorzystano repertoria. Liczebność próby sądów ustalono na 62, to jest 21,5% sądów w zbiorowości, zaś liczebność próby spraw w nich losowanych na 812, tj. ok. 1,3% ogółem spraw zarejestrowanych we wszystkich sądach w ciągu roku.

Do prezesów wylosowanych, określonych w nazwie, 62 sądów rejonowych wystosowano pisma z prośbą o nadesłanie do Zakładu Kryminologii INP PAN akt spraw nieletnich, które zostały wpisane do repertoriów w 2000 roku pod następującymi numerami: tu podano nr pozycji w repertorium, pod jakim została wpisana sprawa. Jeżeli z jakiś powodów akta o podanej pozycji w repertorium nie były dostępne, prosiliśmy o nadesłanie akt sprawy wpisanej pod następnym numerem, zakończonej w taki sam sposób, co sprawa pierwotnie przez nas wskazana (tzn. umorzeniem albo orzeczeniem środka wychowawczego lub poprawczego).

W odpowiedzi na wystosowane pisma nadesłano z sądów 550 spraw, obejmujących 771 nieletnich (w części przypadków jedna sprawa obejmowała więcej niż jednego nieletniego). Tę zbiorowość określiliśmy jako: zbiorowość „2000”.

Dobór do badań zbiorowości – spraw i nieletnich – „z lat 80.” nie mógł być przeprowadzony według tej samej procedury, która została zastosowana dla zbiorowości „2000”. Po pierwsze akta z lat 80. zostały w sądach zniszczone i to nierównomiernie: w części sądów zachowały się akta spraw nieletnich o czyny karalne z 1985 r., w części najdawniejszymi były akta z roku 1986, a w części z 1987 lub 1988. Zdecydowano się na następującą procedurę postępowania:

³ Autorką koncepcji i doboru próby do badań jest mgr Wiesława Dąbała. Szczegółowy raport zawierający opis doboru próby do badań wraz z algorytmem losowania próby znajduje się w materiałach projektu badawczego 2H02 A 01722: „Nieletni sprawcy przestępstw – dawniej i dziś”, przechowywanych w Zakładzie Kryminologii INP PAN.

- 1) Do wszystkich sądów rejonowych – wydziałów spraw rodzinnych i nieletnich, które zostały wylosowane dla zbiorowości „2000”, wysłane zostały pisma z prośbą o udzielenie informacji: czy w archiwum tamtejszego sądu znajdują się akta spraw nieletnich z 1985 r. i, jeżeli tak, jaka liczba spraw nieletnich została wpisana do repertorium w tymże roku? Jeżeli nie były one dostępne, prosiliśmy o podanie, z którego roku, z lat osiemdziesiątych, akta znajdują się w sądzie i jaka liczba spraw nieletnich została wpisana do repertorium w tymże roku.
- 2) Po uzyskaniu odpowiedzi z tychże sądów do tamtejszych wydziałów spraw rodzinnych i nieletnich wysłano pisma z prośbą o nadesłanie akt spraw nieletnich (w wieku 13-16 lat) o czyny karalne, wpisanych do repertorium sądowego i jednocześnie dostępnych (nie zniszczonych) w najwcześniejszym roku z lat 80.: 1985,1986,1987,1988. Prosiliśmy o nadesłanie takiej samej liczby spraw, wg kolejności wpływu do repertorium, jaka była określona dla danego sądu w procedurze dotyczącej zbiorowości „2000”. W ten sposób otrzymaliśmy zbiorowość starszą od tej z 2000 roku o odpowiednio: 15, 14,13 i 12 lat. Jednocześnie zbiorowość lat osiemdziesiątych miała jedną wspólną cechę: jest zbiorowością nieletnich sprzed zmiany społecznej 1989 r.
- 3) Jeżeli wyżej określony sąd rejonowy odpowiedział, że nie ma akt z lat 80., dobierano w jego miejsce inny sąd z tej samej apelacji, obejmujący właściwością teren o zbliżonej liczbie ludności, co sąd wylosowany pierwotnie. Jeżeli odpowiedź z tego sądu była negatywna – nie dobierano kolejnego sądu.

Zbiorowość „z lat 80.” liczy 555 nieletnich; nadesłano 329 akt spraw nieletnich o czyny karalne z 28 sądów.

Katamneza

W 2010 r. sprawdzona została w Krajowym Rejestrze Karnym karalność dwóch zbiorowości nieletnich: zbiorowości „2000” i zbiorowości „z lat 80.”

W zbiorowości „2000” mogliśmy sprawdzić, ze względu na posiadane dane, 760 osób. Okres katamnezy wynosił 9 lat. Po ukończeniu 17 roku życia w zbiorowości „2000” zostało skazanych za popełnienie przestępstwa 390 byłych nieletnich, tj. 51,3% spośród 760 odpowiadających przed sądami dla nieletnich w 2000 roku. Ta zbiorowość byłych nieletnich, w chwili sprawdzenia w KRK, znajdowała się wieku 20-28 lat, przy czym większość, bo aż 80%, stanowili sprawcy w przedziale wiekowym 24-28 lat – byli to młodzi dorośli, w wieku największej aktywności przestępczej. Zbiorowość „2000” była już sprawdzana raz, w 2005 r., i wtedy wynik był trochę inny: 43,2% (333 osoby) byłych nieletnich było karanych jako

dorośli, a 56,8% – nie (liczba ogółem sprawdzonych nieletnich wynosiła w 2005 r. 771 osób)⁴.

Zbiorowość nieletnich „z lat 80.” liczyła 555 osób. Wszyscy zostali sprawdzeni w KRK. Okres katamnezy dla tej zbiorowości wyniósł od 22 do 28 lat. W tej zbiorowości, według informacji z KRK, zostało skazanych po ukończeniu 17 roku życia, 187 osób, tj. 33,7% spośród 555, „odpowiadających” w latach osiemdziesiątych jako nieletni. W chwili sprawdzenia w KRK, w 2010 r., dawni nieletni byli w wieku od 35 do 44 lat. W odniesieniu do tej zbiorowości część skazań mogła ulec zatarciu, a więc nie figurowały w kartach karnych, zatem o części skazań w tej zbiorowości, w okresie katamnezy, po prostu nie wiemy.

Badania karalności byłych nieletnich, w okresie dorosłości, opierają się wyłącznie na danych o przestępczości ujawnionej – formalnie stwierdzonej i osądzonej. Nie wiemy o przestępstwach popełnionych, ale nieujawnionych oraz o przestępstwach popełnionych, w przypadku których skazania zostały zatarte⁵.

Badania dalszych losów dawnych nieletnich, badania longitudinalne, badania karier kryminalnych – to nazwy tych samych typów badań w kryminologii, których głównym i wspólnym pytaniem badawczym jest pytanie o to, jaka część dawnych nieletnich sprawców czynów karalnych popełni przestępstwa w dorosłym życiu? Pytania szczegółowe to:

- jaki jest rodzaj i waga przestępczości dawnych nieletnich, popełnianej w dorosłym życiu?,
- jaka część dawnych nieletnich stanie się uporczywymi przestępcami, będzie popełniać przestępstwa przez całe swoje dorosłe życie, aż do starości?,
- czy da się określić czynniki etiologiczne (czynniki ryzyka) uporczywych sprawców przestępstw, tkwiące w ich sytuacji, jako nieletnich?,
- z kim będzie miał do czynienia wymiar sprawiedliwości?; jaka część dawnych nieletnich stanie się „klientami” wymiaru sprawiedliwości?,

Zbiorowość „z lat 80.”

Dawni nieletni, odpowiadający przed sądami dla nieletnich w latach 80., w 1/3 stali się dorosłymi sprawcami przestępstw – tyle możemy powiedzieć na podstawie ujawnionych w Krajowym Rejestrze Karnym danych. Katamneza wynosi dla tej grupy 22-28 lat. Części danych (skazań) nie ma już w Rejestrze – nie figurują, nastąpiło zatarcie skazania. Opierając się na tych danych, które znaleźliśmy w 2010 roku,

⁴ I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 2007-2008, tom XXIX-XXX, s. 409.

⁵ Zatarcie skazania – patrz: rozdział XII kodeksu karnego oraz art. 4 par. 4 k.k., art. 76 k.k., art. 5 przepisów wprowadzających k.k.

możemy powiedzieć tak: 1/3 dawnych nieletnich stała się dorosłymi przestępcami. Wśród nich tylko 6 kobiet, a aż 179 mężczyzn.

Większość – 70% – skazywanych jako dorośli, w okresie katamnezy, była skazywana więcej niż jeden raz, a więc popełniła więcej niż jedno przestępstwo. Na jednego byłego nieletniego, skazywanego w okresie katamnezy, przypada średnio sześć popełnionych przestępstw.

Wyłącznie jeden raz skazanych zostało 30,5% badanych z tej zbiorowości. Do trzech razy włącznie – połowa badanych byłych nieletnich – 49,2%. Dziesięć do piętnastu razy (maksymalna liczba skazań) – to 11,7% badanych.

Popełnienie przestępstwa w warunkach recydywy specjalnej (art. 60 d.k.k. i art. 64 k.k.) zostało przypisane około 40% badanych – to ci, którzy mają za sobą odbyłą karę pozbawienia wolności.

Bardzo szybko, bo w ciągu pięciu lat od daty, kiedy badany miał sprawę w sądzie dla nieletnich, powraca do przestępczości co czwarty. Są bardzo młodzi, mają w tym czasie około 18-21 lat. Pozostali, według danych ujawnionych na karcie karnej, tj. 70%, są skazywani po raz pierwszy od sprawy w sądzie dla nieletnich w późniejszym wieku. Ale trzeba pamiętać, że tych pierwszych skazań we wcześniejszym wieku na kartach karnych badanych z tej zbiorowości może już nie być. Oznacza to tyle, że ich przestępczość, utrzymywanie się w przestępczości, po prostu popełnianie przestępstw trwa długo: skazania za przestępstwa pojawiają się jeszcze w wieku ponad 30 i 40 lat.

Jakimi są przestępcami jako dorośli ?

W zbiorowości „z lat 80.” dawni nieletni, którzy jako dorośli byli skazywani, najczęściej mieli w swojej historii przestępstwa przeciwko mieniu: kradzieży z włamaniem dopuściło się 109 sprawców, tj. prawie 60% dawnych nieletnich skazywanych w katamnezie, innych przestępstw przeciwko mieniu (kradzież, kradzież rozbójnicza, wymuszenie rozbójnicze, oszustwo, niszczenie lub uszkodzenie mienia, zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia, paserstwo): 138 sprawców, tj. 73,7%. Przestępstwo rozboju miało w swojej historii 60 sprawców, tj. 32%. Nikt nie został skazany za przestępstwo przeciwko mieniu znacznej wartości.

Czterdziestu, tj. 21,3%, a więc co piąty ze zbiorowości 187, zostało skazanych za przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu. Sześciu sprawców dokona przestępstwa zabójstwa. Co czwarty (46, tj. 24,5%) został skazany za prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości. Trzydziestu (16%) ma w swojej historii skazania za przestępstwa przeciwko rodzinie: znęcanie się – 9 osób, tj. 4,8% i przestępstwo niealimentacji – 21 osób, tj. 11,2%.

Wśród czynów, za które byli skazywani jako dorośli dawni nieletni, pojawiły się wyraźnie jeszcze dwa: z rozdziału kodeksu karnego przeciwko wymiarowi

sprawiedliwości – 16 osób, tj. 8,5% oraz z rozdziału przeciwko dokumentom – 21 sprawców, tj. 11,2%.

Rzadkością w zbiorowości „z lat 80.” były skazania za przestępstwa z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii. Tylko siedem osób, wśród 187, miało w karcie karnej skazania z tej ustawy. Oznacza to tylko tyle, że dawni nieletni „z lat 80.”, jako dorośli, nie zajmowali się przestępczością narkotykową.

W zbiorowości nieletnich „z lat 80.” późniejsi dorośli sprawcy przestępstw, tj. 187 osób, skazywani byli w okresie katamnezy za różne przestępstwa (chyba że było to jedno skazanie). Skazania za jeden rodzaj przestępstw (np. tylko za kradzieże, tylko za rozboje) – to rzadkość. Badani z tej zbiorowości byli na przestrzeni katamnezy sprawcami różnych przestępstw, wśród których najczęściej występują: kradzieże z włamaniem, rozboje, kradzieże i inne przestępstwa przeciwko mieniu. Obok tych przestępstw badani byli sprawcami różnych czynów z następujących rozdziałów kodeksu karnego (dawnego k.k. i nowego k.k.): przeciwko wolności, przeciwko obyczajności, przeciwko wyborom i referendum, przeciwko wolności sumienia i wyznania, przestępstwa gospodarcze, fałszerstwa, przeciwko działalności instytucji, przeciwko porządkowi publicznemu oraz przeciwko obowiązkowi pełnienia służby wojskowej, zasadom dyscypliny wojskowej, zasadom postępowania z podwładnymi, zasadom obchodzenia się z uzbrojeniem i sprzętem wojskowym, zasadom pełnienia służby.

Tytułem przykładu podaję trzy przypadki osób skazywanych w okresie katamnezy z wymienieniem rodzajów przestępstw, za których popełnienie byli skazywani: Przypadek 1: w kolejnych sprawach skazany za przestępstwa: przeciwko wolności, przeciwko mieniu, rozboju, przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu, niealimentacji, przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, przeciwko wiarygodności dokumentów, kradzież z włamaniem, przestępstwo z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii. Przypadek 2: skazany w kolejnych sprawach za przestępstwa: przeciwko mieniu, rozbój, przeciwko dokumentom, prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości, przeciwko wolności, przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, przeciwko porządkowi publicznemu.

Przypadek 3: skazany w kolejnych sprawach za dziesięć czynów: przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko mieniu, rozbój, przeciwko wolności, czci i nietykalności, przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, wiarygodności dokumentów, kradzież z włamaniem.

Podsumowując: dawni nieletni „z lat 80.”, skazywani jako dorośli (a jest to jedna trzecia tej zbiorowości nieletnich) w jednej trzeciej byli skazani tylko raz, w dwóch trzecich – więcej niż raz. Około 11% zbiorowości skazywanych to ci, którzy skazywani byli 10 i więcej razy w okresie katamnezy. A więc co dziesiąty ze zbiorowości dawnych nieletnich, skazywanych w dorosłym życiu, to: uporczywy

(jak pisano dawniej w badaniach kryminologicznych), uciążliwy, powracający do przestępstwa, wybierający przestępczy styl życia, ten o karierze kryminalnej (jak pisze się dziś w literaturze kryminologicznej)⁶. I jednocześnie to sprawcy popełniający w trakcie tzw. kariery kryminalnej różne przestępstwa, co ilustrują dobrze przykłady podane wyżej.

Druga zauważalna grupa skazywanych to ci, którzy według karty karnej po raz pierwszy od okresu nieletniości zostali skazani jako dorośli dopiero w wieku powyżej 35 r.ż. do ponad 40 r.ż. Takich skazanych, w badanej zbiorowości, było około 30%. Uważam, że można to skomentować następująco: pierwsze skazania w tej grupie mogły zostać zatarte, nie ma ich zatem na karcie karnej. Skazanie, które figuruje na karcie karnej mówi nam tylko tyle, że badani popełnili przestępstwa i zostali za nie skazani w późnym wieku, powyżej 35 roku życia, a więc, że długo utrzymują się w aktywności przestępczej.

Dawni nieletni „z lat 80.,” stając się dorosłymi przestępcami, popełniają głównie te przestępstwa, które w ogólnopolskiej statystyce przestępczości dominują: skierowane przeciwko mieniu, w tym kradzieże z włamaniem, rozboje. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu są daleko za przestępstwami przeciwko mieniu; odnotować jedynie należy popełnienie przez dawnych nieletnich sześciu zabójstw.

Zbiorowość „2000”

W zbiorowości „2000”, po ukończeniu 17 roku życia, zostało skazanych za popełnienie przestępstwa 390 byłych nieletnich na 760 odpowiadających przed sądem dla nieletnich w 2000 roku, to znaczy, że co drugi (51,3%) był skazywany, a więc popełniał przestępstwa, jako dorośli. Wśród 390 nieletnich, karanych jako dorośli, było 9 kobiet (2,3%).

W okresie katamnezy, a więc 9 lat, badani w zbiorowości „2000” byli skazywani: jeden raz – około 30%, do trzech razy włącznie – ponad 60% badanych, dziesięć i więcej razy (tutaj maksymalnie 14 razy w ciągu 9 lat) – 14 osób, to jest 3,7%. Na jednego skazanego w okresie katamnezy przypada średnio około pięciu przestępstw. W warunkach recydywy – art. 64 k.k. – skazanych zostało 14%, co oznacza co siódme skazywanego w okresie katamnezy. To na pewno częściej niż w zbiorowości skazywanych w Polsce ogółem, gdzie skazani w warunkach recydywy specjalnej – art. 64 k.k. – stanowią 3,9%⁷.

Na 390 osób, dawnych nieletnich, które zostały skazane w okresie katamnezy już jako dorośli, zdecydowana większość – 70% – miało swoją pierwszą

⁶ Por.: D.J. Smith, *Crime and the Life Course*, w: M. Maquire, R. Morgan, R. Reiner, *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford 2006, s. 734-736; M. DeLisi, *Career Criminals in Society*, SAGE 2005, s. 10-11.

⁷ Dane ze zbiorów statystyki sądowej Ministerstwa Sprawiedliwości.

sprawę w okresie 5 lat od daty, kiedy odpowiadali przed sądem dla nieletnich, tj. od 2000 roku. A więc większość wraca do przestępstwa szybko i szybko też następuje to pierwsze, w dorosłości, skazanie. Badani mieli wówczas po 19-20 lat.

Sprawcami jakich przestępstw są oni w tej pierwszej, w okresie katamnezy, sprawie? Przede wszystkim przestępstw przeciwko mieniu: kradzieży, kradzieży rozbójniczej, wymuszenia rozbójniczego, przywłaszczenia rzeczy, kradzieży impulsów telefonicznych, oszustwa, oszustwa komputerowego, niszczenia lub uszkodzenia mienia, zaboru pojazdu w celu krótkotrwałego użycia, paserstwa⁸. Wymienione przestępstwa stanowią łącznie 25,6% wszystkich przestępstw, za które badani byli skazywani w pierwszej sprawie; skazania za przestępstwo kradzieży z włamaniem – to 12,6%, za przestępstwo rozboju – to 10,3%, prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości lub odurzenia (art. 178a k.k.) – 13,8%, przeciwko życiu i zdrowiu – 5,9%, przestępstwa z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii – 2,6%. Dwóch, w pierwszej sprawie po okresie nieletniości, dopuściło się przestępstwa zabójstwa.

W okresie całego dziewięcioletniego okresu katamnezy badani tutaj dawni nieletni już jako dorośli byli sprawcami różnych przestępstw: kradzież, paserstwo, oszustwo, zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia, kradzież z włamaniem – to ok. 20% wszystkich, popełnionych w okresie katamnezy czynów. Następne to: przestępstwo rozboju, prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości (art. 178a k.k.) oraz przestępstwa z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii: udzielanie środka odurzającego, wprowadzenie do obrotu, brak zniszczenia uprawy maku – po wykorzystaniu, skazania za samo posiadanie środków odurzających (łącznie czyny z tej ustawy to 3,2% wszystkich). Przeszypstwa z użyciem agresji, skierowane przeciwko osobie: łącznie przeciwko życiu i zdrowiu (bez zabójstwa), przestępstwa znęcania się, przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej – to ok. 4% wszystkich czynów. Odrębnie wskazujemy na dwa zabójstwa. Nadto występują skazania w okresie katamnezy za dwa rodzaje przestępstw: przeciwko wiarygodności dokumentów i przeciwko wymiarowi sprawiedliwości.

Te wszystkie wymienione wyżej czyny to 40% popełnionych przez sprawców ze zbiorowości „2000”, w okresie katamnezy, czynów. Zatem 60% – to inne czyny, których sprawcami, jako dorośli, byli dawni nieletni, łącznie różne przestępstwa z 17 rozdziałów kodeksu karnego:

- przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne,
- przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej,
- przeciwko obronności,

⁸ Kradzież rozbójnicza i wymuszenie rozbójnicze znalazły się w grupie przestępstw przeciwko mieniu; przestępstwo rozboju, ze względu na częstotliwość popełniania, wyodrębniłam w osobną kategorię.

- przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu,
- przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji (inne niż przestępstwo z art. 178a k.k.)
- przeciwko środowisku,
- przeciwko wolności,
- przeciwko wolności sumienia i wyznania,
- przeciwko wolności seksualnej i obyczajności,
- przeciwko rodzinie i opiece, w tym wyłącznie: przestępstwa znęcania się i niealimentacji,
- przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową,
- przeciwko działalności instytucji państwowych i samorządu terytorialnego,
- przeciwko wyborom i referendum,
- przeciwko porządkowi publicznemu,
- przeciwko ochronie informacji,
- przeciwko obrotowi gospodarczemu,
- przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi.

Żadne z przestępstw znajdujących się w wymienionych rozdziałach kodeksu karnego nie występuje jako pojedynczy i jedyny czyn, za który badani zostali skazani – zawsze w konfiguracji ze skazaniami za inne czyny. Ta lista przestępstw pokazuje jak niejednolita, zróżnicowana jest dorosła przestępczość dawnych nieletnich. Większość badanych, jako dorośli, to sprawcy kilku bardzo różnych czynów, popełnianych na przestrzeni 9 lat katamnezy. Popatrzmy na przykłady spośród badanych, za jakie czyny byli w toku katamnezy skazywani.

Przypadek 1.: za przestępstwo przeciwko mieniu, przeciwko życiu i zdrowiu, rozbój.

Przypadek 2.: za przestępstwo przeciwko wolności – groźba bezprawna, przeciwko mieniu, za przestępstwo z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii.

Przypadek 3.: za przestępstwo przeciwko wymiarowi sprawiedliwości – fałszywe zeznania, przeciwko mieniu, w tym kradzież z włamaniem.

Przypadek 4.: za przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko czci i nietykalności cielesnej, przeciwko wiarygodności dokumentów, za przestępstwo kradzieży z włamaniem, za przestępstwo rozboju.

Przypadek 5.: za przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko wolności – tu groźba bezprawna, przeciwko mieniu, przeciwko działalności instytucji państwowych i samorządu terytorialnego – tu naruszenie nietykalności funkcjonariusza publicznego w czasie pełnienia służby, znieważenie funkcjonariusza publicznego, przestępstwo rozboju, za przestępstwa z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii.

Dawni nieletni, już jako dorośli, powielają ten sam styl przestępczości, który charakteryzował ich w nieletniości: różnego rodzaju czyny. Nowością jest wejście

w okresie dorosłości w krąg przestępczości narkotykowej. Zwracają uwagę znacznie częstsze w okresie dorosłości niż w populacji skazywanych ogółem skazania w warunkach recydywy specjalnej (art. 64 k.k.): 14% w zbiorowości badanej było skazywanych z kwalifikacją prawną z art. 64 k.k., a 3,9% w populacji ogółem. Świadczy to o jednym (acz istotnym z kryminologicznej perspektywy) fakcie, że badani mają za sobą, jako bardzo młodzi ludzie (najstarsi w chwili sprawdzania karalności mieli 28 lat) skazania za przestępstwa umyślne, podobne, popełnione po odbyciu co najmniej 6 miesięcy kary pozbawienia wolności. A więc mają za sobą powtórne skazania za przestępstwa i odbyłą karę pozbawienia wolności.

Opisaliśmy dwie zbiorowości nieletnich odpowiadających za czyny karalne: jedna – w latach osiemdziesiątych XX wieku i druga – w 2000 roku. Obydwu zbiorowościom nieletnich przyjrzelśmy się, analizując ich dalsze losy jako dorosłych sprawców przestępstw: dla tych z lat osiemdziesiątych to był okres od 22 lat do 28 lat, dla tych z 2000 roku – 9 lat. Różni te dwie zbiorowości czas, w którym obserwowaliśmy ich dalsze losy jako skazywanych za przestępstwa, co ma znaczenie dla formułowanych wniosków. W obydwu zbiorowościach byli nieletni jako dorośli to sprawcy różnego rodzaju przestępstw, gdzie przestępstwa przeciwko mieniu i rozboje mają znaczącą pozycję. Ale wśród tych „młodszych”, z 2000 roku, trzeba zauważyć pojawienie się skazań za przestępstwa narkotykowe i oszustwa komputerowe. W obydwu zbiorowościach obserwujemy jedną cechę wspólną: jedna trzecia dawnych nieletnich była skazana w okresie katamnezy tylko raz. Dwie trzecie – więcej niż jeden raz. Uderzająca jest także, w obydwu zbiorowościach, kategoria skazywanych w okresie dorosłości, w warunkach recydywy: w zbiorowości „2000” skazania w warunkach art. 64 k.k. to 14% wszystkich skazań, a w zbiorowości „z lat 80.” – 40% skazań to skazania w warunkach art. 60 d.k.k. i 64 k.k. W obydwu zbiorowościach odnotowaliśmy tych, którzy mieli za sobą 10 i więcej skazań, a więc tych, których określilibyśmy jako wielokrotnie skazywanych, uporczywych sprawców przestępstw: w zbiorowości „2000” stanowili oni ok. 4% badanych, w zbiorowości „z lat 80.” – ok. 11%.

Matt DeLisi w swojej książce *Career Criminals in Society*, po analizie badań nad przestępcami z karierą kryminalną, określa dwa idealne typy przestępców powracających do przestępstwa w toku swojego życia: jeden – „dosyć nie poważni”, których kłopoty z prawem są związane z życiem rodzinnym, warunkami życia, pracą; drugi typ – „poważni przestępcy”, sprawcy przestępstw z użyciem przemocy, u których naruszanie, łamanie prawa jest sposobem życia, drogą życiową. Powtarzalne, uporczywe antyspołeczne zachowanie jest manifestacją pewnej patologii lub przestępczej skłonności⁹.

⁹ M. DeLisi, *Career Criminals in Society...*, s. 117.

Sprawcy wielokrotnie skazywani za przestępstwa, uporczywi przestępcy, przestępcy o kryminalnej karierze to, moim zdaniem, ci, którzy w katamnezie byli skazywani 10 i więcej razy. W zbiorowości „z lat 80.,” która była obserwowana przez znaczącą część dorosłego życia badanych (22 lata do 28 lat), uwzględniając to, że część skazań tych badanych uległa zatarciu, fakt, że w karcie karnej figurowały skazania badanych będących w wieku 35-44 lata oznacza tyle, że przez cały okres katamnezy, będąc już czterdziestoletnimi osobami, popełniali przestępstwa i byli skazywani. Za poważnych przestępców uważam skazanych za zabójstwa. Skazywani 10 i więcej razy – to właśnie przestępcy, których nazwałabym „career criminals”, ci, których życie przebiega według linii: „od skazania do skazania”, aż do momentu utraty zdolności do popełniania przestępstw. To ta grupa stanie się w przyszłości kłopotliwymi, potrzebującymi wsparcia pomocy społecznej członkami społeczności¹⁰.

Przewidywalna zbiorowość nieletnich, którzy staną się w przyszłości, jako dorośli, sprawcami przestępstw i będą wielokrotnie skazywani w toku swojego dorosłego życia – to ok. 10% tych, którzy dziś odpowiadają przed sądami dla nieletnich za czyny karalne. Kieruję się tutaj wynikami katamnezy zbiorowości z lat 80.,” jako obserwowanej w długim okresie. Te 10% dzisiejszych nieletnich, mających sprawy o czyny karalne, to przyszli uporczywi przestępcy, ci z karierą kryminalną, popełniający różne przestępstwa i skazywani przez całe niemal swoje życie. Ta informacja o szacowanej zbiorowości uporczywych, wielokrotnie skazywanych sprawców przestępstw to wskazówka dla zarządzających wymiarem sprawiedliwości, agendami wykonania kar, instytucjami pomocy społecznej, organizujących pomoc dla skazanych – z jakich rozmiarów zbiorowością i ile kosztującą będą mieć do czynienia. Zbiorowością, która w drugiej połowie swego życia pozostawać będzie na utrzymaniu pomocy społecznej.

Czynniki ryzyka

W zbiorowości „2000” stwierdziliśmy, że nieletnich, którzy byli karani jako dorośli, po ukończeniu 17 r.ż. charakteryzują cechy, które rzadziej występowały u tych, którzy w dorosłości nie byli karani:

- jako nieletni mieli po kilka spraw w sądzie dla nieletnich, byli notowani przez policję, częściej byli w opiniach określani jako „często pijący”,
- wszyscy mieli trudności w szkole, o czym mówiły opinie od pedagogów; były to dwa rodzaje trudności: z nauką – słabe wyniki, opuszczanie lekcji,

¹⁰ Por. D.J. Smith, *Crime and the Life Course...*, s. 734-736; D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie dziewczęta 10 lat później – badania katamnestyczne*, „Archiwum Kryminologii” 2011, tom XXXIII, s. 163-197.

powtarzanie klas, i drugi rodzaj – związany z zachowaniem – agresywność, wulgarność, nerwowość, bezczelność,

- wszyscy nieletni, karani później jako dorośli, wychowywali się w rodzinach problemowych, z ojcami co najmniej nadużywającymi alkoholu¹¹.

Wśród nieletnich ze zbiorowości „z lat 80.” 33,5% stało się dorosłymi przestępcami, karanymi po ukończeniu 17 r.ż. Ci karani w dorosłości byli w swojej sprawie jako nieletni nieco młodsi (trzynasto- i czternastoletni) od niekaranych, którzy byli starsi – piętnasto- i szesnastoletni. W obydwu grupach: karanych i niekaranych w dorosłości, ta sama część w nieletniości nie uczyła się – ok. 6%, a uczyła się zdecydowana większość – ok. 89%. Wśród karanych w dorosłości częściej zdarzali się tacy, którzy w nieletniości uczyli się w zakładzie poprawczym lub wychowawczym – oznacza to tyle, że jako nieletni sprawcy czynów karalnych „zasłużyli” na umieszczenie ich w zakładzie poprawczym (najsurowszy środek) lub w zakładzie wychowawczym. Opinie ze szkoły w aktach sprawy w sądzie dla nieletnich miało 80% badanych. W tym: dobre opinie uzyskało ok. 1/2 nie karanych w dorosłości i lekko ponad 1/4 karanych w dorosłości, a złe opinie: 1/3 nie karanych i 40% karanych w dorosłości. W złych opiniach ze szkoły o nieletnich nauczyciele używali następujących określeń: nie uczy się, lekceważy obowiązki w szkole, nadpobudliwy, ordynarny, bezczelny, inicjator bójek, znęca się nad młodszymi, skłonności sadystyczne, kłamie, podejrzewany o kradzieże w szkole, agresywny, pije alkohol w szkole, wymusza pieniądze, wandal.

Prawie o co drugim nieletnim, karanym potem jako dorosły, rodzice mówili źle, wystawiali mu złą opinię, mieli z nim kłopoty wychowawcze. W grupie nie karanych w dorosłości rodzice wystawiali złą opinię co trzeciemu nieletniemu. Ważną informacją o nieletnim jest ta o liczbie spraw w okresie nieletniości. W badaniu ustaliliśmy, czy badany w chwili sprawy przed sądem dla nieletnich, która była przedmiotem badań, miał w przeszłości sprawy o czyny karalne, a zatem czy w nieletniości miał co najmniej dwie sprawy w sądzie dla nieletnich: wśród karanych w dorosłości, co drugi miał właśnie taką historię, wśród nie karanych w dorosłości – 70% miało tylko jedną sprawę w sądzie dla nieletnich.

W jakim środowisku rodzinnym wychowywali się badani nieletni „z lat 80.”? Matki karanych w dorosłości miały częściej negatywną opinię (opinia wynikała z informacji policji lub wywiadu środowiskowego) – to 1/5 matek, w grupie nie karanych w dorosłości – to 1/7 matek. Ojcowie (w każdej z grup mamy braki danych: po 1/3 zbiorowości) w grupie nieletnich nie karanych w dorosłości w 40% mieli pozytywną opinię, w grupie nieletnich karanych w dorosłości – tylko 25% ojców legitymowało się pozytywną opinią. Pozostali, a więc większość w tej grupie,

¹¹ I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich...*, s. 409-415.

miała ojców o negatywnej opinii. Co oznaczała negatywna opinia? W co trzecim przypadku oznaczała ojca co najmniej nadużywającego alkoholu, a więc nieletni wychowywał się w rodzinie problemowej, w trudnych warunkach¹².

Karani w dorosłości ze zbiorowości „z lat 80.” mieli cechy, które opisaliśmy wyżej, charakteryzujące karanych w dorosłości ze zbiorowości „2000”. Podsumujmy:

- karani w dorosłości, jako nieletni byli określani w szkole, częściej niż nie karani, jako źli uczniowie, mający trudności z nauką i sprawiający kłopoty wychowawcze: agresywni, wulgarni, podejrzewani o kradzieże w szkołach, ale też nadpobudliwi,
- nieletni, karani potem w dorosłości, to ci, którzy już jako nieletni mieli więcej niż jedną sprawę w sądzie dla nieletnich; takich nieletnich w grupie nie karanych w dorosłości było proporcjonalnie mniej. Ta cecha – więcej niż jedna sprawa w sądzie dla nieletnich – świadczy o ich demoralizacji i bardzo problemowym funkcjonowaniu w społeczeństwie, w okresie nastoletnim (13-16 lat),
- rodziny: w grupie tych nieletnich, którzy byli karani w dorosłości, częściej niż w grupie niekaranych, występują matki o negatywnej opinii i ojcowie o negatywnej opinii. W przypadku ojców oznaczało to ojca co najmniej nadużywającego alkoholu. A więc w takich rodzinach, „z problemem alkoholowym” wychowywali się nieletni, którzy później staną się dorosłymi przestępcami.

Gdybyśmy mieli określić czynniki ryzyka, „tkwiące” w okresie nieletniości, predysponujące do stania się dorosłymi skazywanymi za przestępstwa, powiedziałabym o dwóch: poważne trudności z nauką i zachowaniem w szkole i wzrastanie, wychowywanie się nieletniego w rodzinie problemowej, w której ojciec co najmniej nadużywa alkoholu. Obydwa czynniki ryzyka wskazują na gorsze szanse takiego nieletniego w usytuowaniu się w społeczeństwie już jako dorosły: brak wykształcenia, cechy osobowościowe utrudniające funkcjonowanie w społecznościach, brak oparcia w rodzinie. Badania nad zbiorowością dawnych nieletnich „z lat 80.” i współczesnych „z roku 2000” wskazały na te same czynniki ryzyka – te same, główne, cechy zbiorowości nieletnich, która po ukończeniu lat 17. będzie popełniać przestępstwa. Czy w każdym przypadku? Oczywiście nie. Wyniki badań pokazują jedynie, gdzie i jak warto działać prewencyjnie, aby owo ryzyko „stania się” przestępcą przez nieletniego zminimalizować. Takie miejsca są dwa: szkoła – pomoc tym uczniom, którzy mają trudności w nauce (nie każdy może znaleźć pomoc

¹² I. Rzeplińska, „Nieletni sprawcy przestępstw – dawniej i dziś”, projekt badawczy MNiSzW 2H02 A 01722, raport z badań przechowywany w Zakładzie Kryminologii INP PAN, obliczenia własne.

w domu rodzinnym) i trudności z powodu np. agresji, z normalnym funkcjonowaniem w środowisku; drugie miejsce – to rodzina nieletniego, ta, w której się wychowuje, w której nadużywanie alkoholu przez ojca jest głównym problemem. Tu interwencja w naprawę środowiska rodzinnego wymaga bardzo umiejętności działań pomocy społecznej.

Pisałam już, że wyniki tych badań nie są dla kryminologa zaskakujące. Powiedziałabym, że są bardzo „zwykajne”. Trudności w nauce, opuszczanie szkoły i wychowanie w rodzinie „problemowej” – to czynniki etiologiczne przestępczości nieletnich od dawna diagnozowane w badaniach kryminologicznych. Zwrócić uwagę chciałabym na to, co te czynniki oznaczają: szkoła, trudności nieletniego z nauką, złe zachowanie – to pierwsze miejsce i pierwsze sygnały przyszłych zachowań aspołecznych, dewiacyjnych młodych ludzi. To wskaźnik „problemowego” funkcjonowania tych młodych ludzi w społeczeństwie, kiedy są nieletnimi, ale i w przyszłości – w różnych rolach, w różnych miejscach. Pierwszym momentem i miejscem, w którym się ta „problemowość” objawia jest szkoła i trudności w nauce, jakie ci młodzi ludzie przejawiają. System pomocy dla takich uczniów – ale wszechstronny – mógłby zadziałać prewencyjnie. W każdym pokoleniu i w każdym roczniku istnieje taka grupa dzieci, a potem młodych ludzi, którzy są „problemowi” – działania prewencyjne mogą w pewnym stopniu jedynie tę ich „problemowość” ograniczyć¹³. Jak wskazują wyniki badań nad cechami społecznymi nieletnich, zarówno tych współczesnych (zbiorowość „2000”), jak i dawnych (zbiorowość „z lat 80.”) środki reakcji wobec nieletnich sprawców czynów karalnych powinny, będąc skierowane na nieletniego, działać szerzej, uwzględniając jego sytuację rodzinną. Wymaga to organizacji, odpowiedniego wyposażenia w instrumenty działania i zabezpieczenia materialnego najpopularniejszego środka wymierzanego nieletnim: kuratora. Pisze o tym prof. Tadeusz Bojarski: „Polski system traktowania nieletnich wymaga przede wszystkim rozbudowy struktur socjalno-pedagogicznych, aby działania sądu na rzecz nieletnich miały odpowiednie podłoże do realizacji założonych celów. Powodzenie przeciwdziałania przestępczości i demoralizacji nieletnich w najbliższej przyszłości będzie uzależnione nie tyle od zmian – nawet znaczących – w przepisach ustawy, ile od tworzenia realnych warunków realizacji założeń ustawowych (zabezpieczenie socjalno-ekonomiczne)”¹⁴.

¹³ I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne...*, s. 414-416.

¹⁴ T. Bojarski, *Wprowadzenie*, w: T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz (red.), *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2014, s. 24-25. Komentarz obejmuje ostatnią zmianę do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich: ustawa z 30.08.2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2013 r., poz. 1165.

Sens badań nad karierami kryminalnymi

Matt DeLisi stawia następujące pytania: czy uprawnione jest posługiwanie się określeniem „kariery kryminalne” albo „przestępcy z karierą kryminalną” wobec tych, którzy są wielokrotnie skazywani? Czy etycznym jest przewidywanie zachowania osób? Czy jeżeli ktoś ma na swoim koncie trzy skazania to znaczy, że na pewno będzie skazany po raz czwarty, piąty itd.? Wyniki badań longitudinalnych (nad karierami kryminalnymi) wskazują, że systemy sprawiedliwości karnej nigdy efektywnie nie zlikwidują uciążliwych, uporczywych, wielokrotnych, powrotnych przestępców. Oceny wczesnych programów prewencyjnych, stosowanych wobec nieletnich, wskazują jedynie, że warto je stosować, bo mają wpływ, ograniczając przestępczość, na przyszłość życiowych losów nieletnich, późniejszych dorosłych¹⁵. Badania kryminologiczne wskazują na następujące czynniki ryzyka, sprzyjające przyszłej przestępczości: brak kontroli i nadzoru nad nieletnimi (w okresie dzieciństwa), stosowanie surowych kar przez rodziców, agresywne i antyspołeczne zachowania w dzieciństwie, antyspołeczne zachowania rodziców, niski status społeczno-ekonomiczny rodziny, złe relacje rodzice – dzieci, niski poziom inteligencji u dzieci, impulsywność, zła koncentracja uwagi, co w konsekwencji skutkuje: niedostatecznymi osiągnięciami w nauce¹⁶.

Wyniki badań, przytoczone wyżej, dały podstawy do zaproponowania przez kryminologów programów profilaktycznych wczesnej interwencji, podejmowanych od najwcześniejszego okresu życia dziecka, gdy przyszłemu nieprzystosowaniu można postawić granice¹⁷.

Ewaluacja funkcjonowania programów prewencyjnych (przeprowadzona przez kryminologów amerykańskich w końcu XX wieku) wykazała, że sensownymi, dającymi szansę zahamowania przyszłej przestępczości nieletnich, są te programy, które są skoncentrowane na działaniach wobec rodziny, szkoły oraz na pomocy matkom w opiece nad nowonarodzonym dzieckiem. Programy skierowane do rodziny nieletniego polegały na: częstych i regularnych wizytach pracowników opieki społecznej u rodzin, w ich domach, objęciu dzieci edukacją przedszkolną.

Programy skierowane do szkół to: poprawa organizacji pracy w szkole, zwalczanie przemocy, współpraca rodziny i szkoły, przeciwdziałanie niepowodzeniom szkolnym dzieci, poprawa relacji z nauczycielami, nauka rozwiązywania konfliktów bez przemocy.

Rodzina i szkoła to dwie instytucje odpowiedzialne za socjalizację i nieformalną kontrolę społeczną – dlatego skuteczne programy to te nakierowane na

¹⁵ M. DeLisi, *Career Criminals in Society...*, s. 118, 136, 177.

¹⁶ Przytaczam za: D. Wójcik, *Problematyka wczesnego zapobiegania przestępczości nieletnich*, w: *Księga Jubileuszowa prof. dr hab. Tadeusza Smyczyńskiego*, Toruń 2008, s. 662-663.

¹⁷ D. Wójcik, *op. cit.*, s. 664.

obydwie instytucje. Badania ewaluacyjne wykazały, że dzieci objęte programami miały lepsze osiągnięcia w nauce, były bardziej przystosowane społecznie i popełniały mniej przestępstw¹⁸.

Badania nad karierami kryminalnymi – badania longitudinalne – rozwijały się w kryminologii w ostatnich trzydziestu latach, jak pisze Ineke Haen Marshall, pomyślnie i będą realizowane w przyszłości. Trzeba jednak uwzględnić zmiany obszaru badań w kryminologii: obok koncentracji badań na sprawcach przestępstw i ofiarach przestępstw pojawił się nowy obszar badań nad miejscem i analizą narodowych i międzynarodowych powiązań w przestępczości. Obok zwyczajnej przestępczości, przedmiotem badań muszą się stać nowe, mało dziś zrozumiałe rodzaje przestępczości: terroryzm, handel ludźmi, przestępstwa z nienawiści, przestępstwa przeciwko imigrantom, cyberprzestępczość, przestępczość międzynarodowych korporacji. Te nowe rodzaje przestępczości wymagają zmiany myślenia o polityce kryminalnej: przesunięcia uwagi od zwyczajnej przestępczości grup marginalnych i polityki reakcji zorientowanej zapobiegawczo, indywidualistycznie i represyjnie. Te nowe rodzaje przestępstw wymagają innego stylu myślenia o przestępcach i reakcji wobec tej nowej przestępczości. Współczesne i przyszłe badania kryminologiczne – czy to nad karierami kryminalnymi, czy też raczej longitudinalne, muszą uwzględnić te nowe obszary przestępczości i nowe charakterystyki ich sprawców¹⁹.

¹⁸ Przytaczam za D. Wójcik, *op. cit.*, s. 667-668; patrz: *Zalecenie Rec(2000)20 I wyjaśniające memorandum: Rola wczesnej interwencji psychospołecznej w zapobieganiu przestępczości*, „Archiwum Kryminologii” 2001-2002, tom XXVI, s. 221.

¹⁹ I.H. Marshall, *Reflections on the Place of Longitudinal Criminal Career Research in Crime Theory, Research and Policy*, w: E.W. Pływaczewski (red.), *Current Problems of the Penal Law and Criminology*, Warszawa 2012, s. 457-459.